

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОТРИМАННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ЗАХОДІВ

ORGANIZATIONAL AND LEGAL PRINCIPLES OF OBSERVANCE OF HUMAN AND CIVIL RIGHTS AND FREEDOMS DURING THE APPLICATION OF POLICE MEASURES

Морозов Є.Є., здобувач

Запорізького національного університету

Автором, на підставі аналізу позицій учених і дослідників зазначається, що саме кризь призму пропорційності, дотичної до забезпечення принципу прав і свобод людини і громадянина є важливим урахування всіх об'єктивних обставин того чи іншого діяння, що в свою чергу уможливить прийняття поліцейським виключно вірного рішення, що будуватиметься на логічних, законних і правомірних аргументах, а не лише на здогадках і припущеннях.

Безперечно позитивною є пропозиція посилення інституційної спроможності окремих поліцейських підрозділів щодо забезпечення не лише просвітницької кампанії в частині змісту та сутності прав і свобод людини і громадянина та людиноцентричного підходу до формування уявлення про зміст і сутність служби народу України, а й утвердження окремих поліцейських механізмів, що контролюватимуть відповідний процес і дотримання конкретно визначених законодавством України стандартів.

Концепт контролю за діяльністю поліції, широко обговорюється громадою й на нашу думку повинен мати низку особливостей, коли мова йде про дотримання принципу прав і свобод людини і громадянина, оскільки саме цей принцип є втіленням усіх засад, пов'язаних із динамічною складовою діяльності поліції, щодо забезпечення правопорядку в суспільстві й усі пов'язані з цим елементні складові (наприклад співмірність в застосуванні сили, виключність в застосуванні вогнепальної зброї) є його конструктивними та відносно самостійними елементами, котрі мають здатність до самозастосування та реалізують відповідну політику на локальному рівні.

Доцільним є також підкреслення потреби в більш точному та системному наповненні інституту прав і свобод людини і громадянина, а також окремих механізмів поліцейських процедур щодо визначення алгоритму встановлення міри можливого та допустимого під час здійснення поліцейської діяльності відповідними суб'єктами та формулювання зазначеної системи координат у контексті людиноцентризму, канонів і стандартів демократії та дотримання інституції прав і свобод людини і громадянина в загальносвіттовому розумінні та значенні.

Ключові слова: права людини, правова охорона, відповідальність, поліція, дотримання прав, засади діяльності.

The author, based on the analysis of the positions of scientists and researchers, notes that it is through the prism of proportionality, related to ensuring the principle of human and civil rights and freedoms, that it is important to take into account all the objective circumstances of a particular act, which in turn will make it possible for the police officer to make an exceptionally correct decision, which will be based on logical, legal and legitimate arguments, and not only on conjectures and assumptions.

Undoubtedly, the proposal to strengthen the institutional capacity of individual police units to ensure not only an educational campaign in terms of the content and essence of human and civil rights and freedoms and a human-centered approach to the formation of an idea of the content and essence of the service to the people of Ukraine, but also the approval of separate police mechanisms that will control the relevant process and compliance with the standards specifically defined by the legislation of Ukraine, is undoubtedly positive.

The concept of control over the activities of the police is widely discussed by the community and, in our opinion, should have a number of features when it comes to compliance with the principle of human and civil rights and freedoms, since this principle is the embodiment of all the principles related to the dynamic component of police activity to ensure law and order in society and all related elements (for example, proportionality in the use of force, exclusivity in the use of firearms) are its constructive and relatively independent elements that have the ability to self-use and implement the relevant policy at the local level.

It is also expedient to emphasize the need for more accurate and systematic content of the institution of human and civil rights and freedoms, as well as individual mechanisms of police procedures to determine the algorithm for determining the degree of what is possible and permissible in the course of police activities by the relevant subjects and the formulation of this coordinate system in the context of human-centeredness, canons and standards of democracy and observance of the institution of human and civil rights and freedoms in the world understanding and meaning.

Key words: human rights, legal protection, responsibility, police, observance of rights, principles of activity.

Актуальність тематики. Особливості дотримання прав і свобод людини і громадянина під час застосування поліцейських заходів, перш за все полягають в тому, що на сучасному етапі функціонування української державності, основні перешкоди до досягнення балансу та правопорядку в суспільстві утворює збройна агресія росії проти України, що в свою чергу ускладнює роботу органів правопорядку загалом та зокрема, поліції. Слід звернути увагу на те, що поліція, як орган державної влади, з метою забезпечення прав і свобод людини і громадянина, має права щодо обмеження прав і свобод людини і громадянина, якщо їх дії кваліфікуються як правопорушення, тобто діяння, що за своїми право-конструктивними особливостями підпадає під ознаки протиправного й караного (в адміністративний, кримінальний чи інший спосіб).

Поліцейські заходи, як інструмент забезпечення правопорядку в суспільстві та спосіб досягнення поставленої правоохоронної мети є надзвичайно ефективними, але водночас, вони можуть суттєво обмежити права і свободи людини і громадянина, що на нашу думку потребує визначення фундаментального підходу до питання опрацювання теоретико-правового

та практичного механізму їх застосування кризь призму забезпечення дотримання прав і свобод людини і громадянина в діяльності Національної поліції України.

Закон України «Про Національну поліцію» визначає, що Національна поліція України (поліція) є центральним органом виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки й порядку [1]. Слід зауважити, що оскільки поліція має виключні повноваження, котрі й стосуються забезпечення правопорядку в суспільстві, основним і найбільш непорушним у даному контексті є те, що порядок і спосіб застосування виключних повноважень, котрими й є поліцейські заходи визначається конкретно регульованими алгоритмами й законодавчими приписами, що на нашу думку потребують удосконалення кризь призму утвердження принципу забезпечення дотримання прав і свобод людини і громадянина.

Про це також указують й інші дослідники, зокрема підкреслюється, що для забезпечення правопорядку в суспільстві органи поліції наділені повноваженнями здійснювати поліцейські заходи. Ключовим словосполученням у цьому визначенні є «обмеження прав». Саме поняття «обме-

ження прав» потрібно чітко відмежовувати від поняття «порушення прав людини». Якщо на теоретичному рівні ця межа добре простежується, то на практичному часто виникають проблеми (будь-яке незаконне обмеження прав людини автоматично стає їх порушенням). Тому сьогодні проблема практичного застосування поліцейських заходів набирає все більшої актуальності [2]. Водночас, на нашу думку, надзвичайно актуальним є проблематика забезпечення дотримання прав і свобод людини і громадянина, зокрема й під час реалізації правоохоронної функції держави, оскільки саме правомірне й тимчасове обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні, уповноваженими на це суб'єктами виступає одним із найбільш ефективних способів недопущення порушення прав і свобод в неправомірний спосіб, або ж відновлення вже порушених прав (коли волю держави й від її імені, діють конкретні органи правопорядку чи їх посадові особи, виконуючи покладені функції та реалізуючи поставлені завдання). Важливим також у цьому контексті є внутрішня узгодженість принципів і стандартів забезпечення дотримання прав і свобод людини і громадянина, що в свою чергу дозволяють врегулювати окремі системні неузгодженості, що вможливають функціонування даної конструкції, як цілісної, непорушної та логічно побудованої системи.

Об'єктом статті виступають суспільні відносини, в сфері дотримання прав і свобод людини і громадянина в діяльності Національної поліції України.

Метою статті є аналіз проблемних питань організаційно-правових засад дотримання прав і свобод людини і громадянина під час застосування поліцейських заходів.

Виклад основного матеріалу статті. Усунення негативних соціальних явищ, зниження темпів правопорушень, здійснення заходів щодо зниження рівня соціальної апатії у суспільстві, зневіра у силі закону та влади є вкрай важливими при застосуванні принципу законності на сучасному етапі історичного розвитку. При цьому важливо керуватися новою філософією поліцейської діяльності, в основі якої – перехід від реактивної, репресивної моделі, тобто виявлення, розслідування злочинів та покарання правопорушників, до проєктивної моделі служіння громадянам з акцентом на попередження правопорушень та спільну роботу з населенням. Як наслідок – значення ролі так званої соціальної компетенції, тісного співробітництва з населенням. Тобто поліція, як репресивний інструмент держави, перетворилася на «помічника, партнера» для громадян. Технологічний прогрес призводить до появи нових викликів для прав людини, адже правове регулювання, як правило, регулює існуючі правовідносини і не розраховане на появу нових форм [3]. Слід зазначити, що вказаний концепт, із імплементацією до політичної доктрини держави з орієнтиром на людиноцентристський і євроінтеграційний вимір було впроваджено в діяльність саме Національної поліції України, як широко й багатofункціонального правоохоронного органу, чия компетенція поширюється на значне коло правовідносин, за виключенням специфіки предметності та об'єктності правопорушень та інших діянь, пов'язаних із порушеннями прав і свобод людини і громадянина.

Важливим є зазначення про те, що призма дотримання прав і свобод людини і громадянина під час застосування поліцейських заходів, перш за все абстрагується в векторі принципу заподіяння такої шкоди, що є меншою, або релевантною відвернутій, при цьому системи оцінки відверненої (потенційно нанощуваної) шкоди на сьогоднішній день не існує, що на нашу думку є серйозним недоліком механізму забезпечення прав і свобод людини і громадянина загалом і дотримання відповідного принципу в діяльності поліції, зокрема.

Слід також абстрагувати й пропустити зазначене крізь призму розуміння поняття заходів поліцейського примусу,

оскільки саме ця категорія релевантно апелює до міри й меж тимчасового обмеження прав і свобод людини і громадянина. На думку І. Веремесенко, заходи адміністративного примусу неможливо класифікувати лише за одним критерієм, науковець пропонує виділяти заходи, які застосовуються у зв'язку з правопорушенням (до них належать адміністративно-процесуальні та адміністративно-правові санкції), решта – заходи адміністративного примусу й адміністративно-попереджувальні заходи, які не є санкціями, тобто які застосовуються не у зв'язку з конкретним адміністративним правопорушенням [4, с. 63]. Відповідно, важливим є вказівка на те, що заподіяння шкоди, працівником поліції з урахуванням дотримання принципу забезпечення дотримання прав і свобод людини і громадянина, перш за все полягає в необхідності оцінки ймовірно заподіяваної шкоди зловмисником і прийняття такого зваженого, співмірного та релевантного вектору поведінки, що чітко й неупереджено дозволить убезпечити від правопорушення потенційного потерпілого, а також обмежить можливість вчинення протиправного діяння самому правопорушнику.

Крім цього, правовий вимір прав і свобод людини і громадянина, перш за все полягає в необхідності надання оцінки окремим елементам і структурним компонентам цього явища крізь призму правоохорони. Так, із точки зору провідних вчених-конституціоналістів форми обмеження прав і свобод в державі можуть бути різними: а) заборона на певний варіант реалізації права чи свободи, тобто встановлення поведінки (відносна заборона), б) заборона на реалізацію права в цілому (абсолютна заборона), в) втручання (вторгнення) в право (свободу) уповноважених державних органів (характеризується активними діями державних органів і пасивною поведінкою особистості); г) обов'язок; д) відповідальність [5, с. 107]. Тому, на нашу думку, узагальнюючи відповідні комплементарні елементи зазначеної системи та правової конструкції слід зазначити, що існує значна ймовірність того, що за умови визначення абсолютної заборони конкретного діяння вищим законом (наприклад, Конституцією України), до кола компетенції поліцейського, під час застосування поліцейських заходів відноситься лише ідентифікація відповідного діяння, припинення його вчинення з подальшою можливістю довести причинно-наслідковий зв'язок між цими структурними елементами, оскільки саме доказова база тієї чи іншої події, слугує аргументацією до факту дотримання принципу прав і свобод людини і громадянина в поліцейській діяльності (зазначеному її виді, що здійснюється саме поліцією).

Від рівня забезпеченості юридичними, інтелектуальними, матеріально-технічними ресурсами самої правоохоронної функції (та відповідно тих органів і суб'єктів в яких покладено її реалізацію) залежить як ступінь захищеності людини та суспільства, так, значною мірою, і перспективи розвитку самої держави. Функції правоохоронних органів – це основні напрямки їх діяльності. Функції, властиві правоохоронному органу, визначають його організацію, структуру й компетенцію [6]. Саме така основа, на нашу думку може бути покладена безпосередньо в систему забезпечення дотримання принципу прав і свобод людини і громадянина в поліцейській діяльності, оскільки не лише функції впливають на ступінь захищеності відповідного інституту в конкретно здійснюваній діяльності, а й окремі структурні елементи правового статусу поліцейського, що слугують обмежувальними та застережувальними запобіжниками, також мають під собою набір правових і соціальних конструкцій, що повинні реалізовуватись в діяльності поліції.

М. Мельник та М. Хавронюк вказують, що правоохоронні функції поділяють на головні, другорядні та допоміжні. Головні безпосередньо пов'язані з боротьбою зі злочинністю. До них належать: профілактична (тобто

попередження правопорушень, які тягнуть за собою адміністративну чи кримінальну відповідальність); захисна (захист життя, здоров'я, прав, свобод та законних інтересів фізичних осіб); охоронна (охорона громадської безпеки, громадського порядку, власності); оперативно-розшукова; розслідування злочинів; судового розгляду справ; розгляду справ про адміністративні правопорушення; виконання вироків, рішень, ухвал і постанов судів, постанов органів дізнання і досудового слідства та прокурорів. До другорядних та допоміжних функцій належать: контрольна (наглядова); дозвільна; право роз'яснювальна; аналітична та/або методична; інформаційна; нормотворча (з правом видання актів міжвідомчого характеру); координаційна [7]. Оглядом зазначення відповідної теоретико-правової конструкції в контексті визначення міри й змісту дотримання прав і свобод людини і громадянина поліцією під час реалізації поліцейських заходів, перш за все дозволяє стверджувати про те, що подальші напрями такої діяльності мають бути розподілені за відповідними сферами впливу, що в свою чергу вможливує більш ефективну реалізацію відповідної політики та створює додаткові обставини й може забезпечити наявність запобіжних елементів у цьому механізмі, що потенційно впливатиме на дотримання прав і свобод людини і громадянина в поліцейській діяльності за вказаними напрямками та сферами.

У ході дослідження співвідношення поліцейських заходів із дотриманням конституційних прав і свобод людини та громадянина ми визначили межу між законним обмеженням прав і їх порушенням, а саме: будь-який поліцейський захід законно обмежує права особи, але якщо він застосований до особи й при цьому не підкріплений буквою закону, то автоматично порушує її права. У Законі використовуються оціночні поняття, які, у свою чергу, уможливають порушення прав, адже вони є законними підставами, які оцінюються самими поліцейськими під час застосування заходів. При цьому не можна розглядати оціночні поняття, використані в Законі, виключно як негативний фактор: саме вони дають певний простір для розсуду поліцейського в конкретній ситуації, що підвищує швидкість та ефективність запобігання певній протиправній поведінці або припинення її. Справжньою проблемою, що потребує вирішення, є прогалини та невизначеності в порядку застосування поліцейських заходів, а це є чинником, що спричиняє порушення прав і свобод і при цьому знижує ефективність роботи правоохоронних органів [2]. Слід зазначити, що саме конституційний вимір відповідного явища, безперечно є одним із найбільш важливих, оскільки саме цей контекст дозволяє визначити міру та межі прав і свобод людини і громадянина які мають бути непорушно захищені, а також відділити дану категорію від тих структурних компонентів зазначеного явища, що є надмірними й характеризуються як правопорушення, а відповідно, мають бути не лише припинені поліцейськими силами (із застосуванням відповідних інструментів поліцейського впливу), а й застосовані так, щоб в подальшому існувала та була досяжною можливість їх поновлення (відповідних прав). Застереження в даному контексті, полягає також у тому, що оціночні та абстрактні поняття, в даному контексті, як от «шкода, що могла бути нанесена» або «відвернута шкода», безперечно негативно впливають як на захист прав і свобод поліцейського, котрий цілком зрозуміло та правомірно здійснював свої повноваження та виконував обов'язки так і на правовий статус громадянина, який держава зобов'язалась захищати.

Поряд із першочерговими завданнями щодо зміцнення національної безпеки, подолання економічної та екологічної кризи, реформування державного управління, забезпечення прав і свобод людини залишається головним обов'язком держави та має визначати зміст і спрямованість діяльності держави в усіх її зусиллях. У кризових ситуаціях ризики непропорційного обмеження прав і свобод людини зростають, що потребує особливого контролю

з боку суспільства [8]. Саме тому, на нашу думку, будь-які кризи й нерозуміння, у тому числі законодавчі неточності мають тлумачитись, перш за все на користь інституту прав і свобод людини і громадянина, проте захист прав і повноважень поліцейського, крізь призму застосування принципу міри дозволеного в розмірі чітко зазначеного та в контексті принципу забезпечення дотримання прав і свобод людини і громадянина також має бути дотриманий і чітко врегульований на відповідному рівні.

Слід навести низку прикладів. Так, законодавець визначив випадки, коли вогнепальна зброя (як поліцейський захід) застосовується з попередженням, а коли без нього. Зрозумілим є те, що вимоги визначені в Законі є обов'язковими, але на практиці поліцейський повинен чітко розуміти, що спочатку слід виходити з того, що застосування вогнепальної зброї може носити смертоносний характер, а вже потім всі інші аспекти, але іноді процедура попередження і реального застосування зброї може тривати декілька секунд і виконання всіх вимог неможливе із-за самої ситуації. Готовність поліцейського до прийняття правильного рішення в тій чи іншій ситуації залежить від його психологічної готовності до таких ситуацій і вміння правильно застосувати найсуворіший поліцейський захід примусу застосування вогнепальної зброї. Для цього аспекту важливу роль відіграє те, що під час застосування поліцейських заходів примусу слід керуватися принципами, які притаманні і превентивним заходами. Так, відповідно до положень статті 29 Закону, обраний поліцейський захід має бути законним, необхідним, пропорційним та ефективним [1]. Відповідно, система застосування одразу декількох принципів, безперечно позитивно впливає на дотримання прав і свобод людини і громадянина в поліцейській діяльності, проте з практичної точки зору така багатоманітність та розгалуженість, може негативно вплинути на прийняття поліцейським вірного інструменту припинення правопорушення, коли мова йде про екстремальну ситуацію та необхідність прийняття швидкого та своєчасного рішення, а ба більше, коли це пов'язано з життям і здоров'ям громадян, або серйозними ризиками, пов'язаними з життям великої кількості людей чи самого поліцейського.

Висновки. Тому, ми вважаємо, що саме крізь призму пропорційності, дотичної до забезпечення принципу прав і свобод людини і громадянина є важливим урахування всіх об'єктивних обставин того чи іншого діяння, що в свою чергу уможливить прийняття поліцейським виключно вірного рішення, що будуватиметься на логічних, законних і правомірних аргументах, а не лише на здогадках і припущеннях. Проте, як і зазначалось попередньо, можливість визначення наслідків, які були відвернуті так само залишається не можливою, оскільки це поняття є досить абстрактним і не відноситься до категорії чітких і врівноважено сформульованих. Саме на тлі відмінності принципів діяльності суспільства та окремих громадян («можна все, що не заборонено») й поліцейських (у тому числі інших державних службовців, що служать для забезпечення правопорядку в суспільстві «можна лише те, що прямо дозволено») виникають окремі питання не співмірності застосування тих чи інших поліцейських заходів, оскільки доктрина «обмеженої всездозволеності», межує з потребою поліцейського розумітися на цих факторах і обставинах, що не рідко виходять за межі правового концепту відповідного кола правовідносин й уможливають поліваріативні формати нерозуміння, що неминує розцінюватися як порушення принципу дотримання прав людини в поліцейській діяльності відповідними особами.

На нашу думку, безперечно позитивно, є пропозиція посилення інституційної спроможності окремих поліцейських підрозділів щодо забезпечення не лише просвітницької кампанії в частині змісту та сутності прав і свобод людини і громадянина та людиноцентричного підходу до

формування уявлення про зміст і сутність служби народу України, а й утвердження окремих поліцейських механізмів, що контролюватимуть відповідний процес і дотримання конкретно визначених законодавством України стандартів.

Концепт контролю за діяльністю поліції, широко обговорюється громадою й на нашу думку повинен мати низку особливостей, коли мова йде про дотримання принципу прав і свобод людини і громадянина, оскільки саме цей принцип є втіленням усіх засад, пов'язаних із динамічною складовою діяльності поліції, щодо забезпечення правопорядку в суспільстві й усі пов'язані з цим елементні складові (наприклад співмірність в застосуванні сили, виключність в застосуванні вогнепальної зброї) є його

конструктивними та відносно самостійними елементами, котрі мають здатність до самозастосування та реалізують відповідну політику на локальному рівні.

Доцільним є також підкреслення потреби в більш точному та системному наповненні інституту прав і свобод людини і громадянина, а також окремих механізмів поліцейських процедур щодо визначення алгоритму встановлення міри можливого та допустимого під час здійснення поліцейської діяльності відповідними суб'єктами та формулювання зазначеної системи координат у контексті людиноцентризму, канонів і стандартів демократії та дотримання інституції прав і свобод людини і громадянина в загальносвітовому розумінні та значенні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.
2. Соловійова О.М., Якубов Б.В. Забезпечення прав особи під час застосування поліцейських заходів. *Юридичний науковий електронний журнал*, № 2/2020. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2020/73.pdf
3. Бакутін Є.І. Принцип законності в діяльності поліції під час використання технічних засобів фіксації адміністративних правопорушень. *Часопис Київського університету права* • 2020/2. DOI: 10.36695/2219-5521.2.2020.36
4. Коломоєць Т. Адміністративний примус у законодавстві України: деякі недоліки закріплення та можливі шляхи усунення їх. *Підприємство, господарство і право*. 2003. № 5. С. 62–65.
5. Комзюк М. А. Обмеження особистої свободи громадян за адміністративним правом // Актуальні проблеми адміністративно-правового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України: зб. в матеріалів наук.-практ. конф. (м. Харків, 15 квіт. 2015 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2015. С. 106–112.
6. Марочкін І.Є., Сибільова Н.В., Зозулинський О.Б. та ін. Організація судових та правоохоронних органів Харків, 1996. 138 с.
7. Шаповалова К.І. Завдання і функції управління дотримання прав людини Національної поліції України як учасника адміністративно-правових відносин у сферах дотримання прав людини під час надання поліцейських послуг. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/02/48.pdf>
8. Національної стратегії у сфері прав людини: указ Президента України від 21.03.2021 №119/2021 «Про Національну стратегію у сфері прав людини» (пункт четвертий розділу 1). URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1192021-37537>